

ROOTSI 17. SAJANDI VASKMÜNTIDE LEID PÕHJA- TARTUMAALT VAIDAVEREST

Andres Tvauri

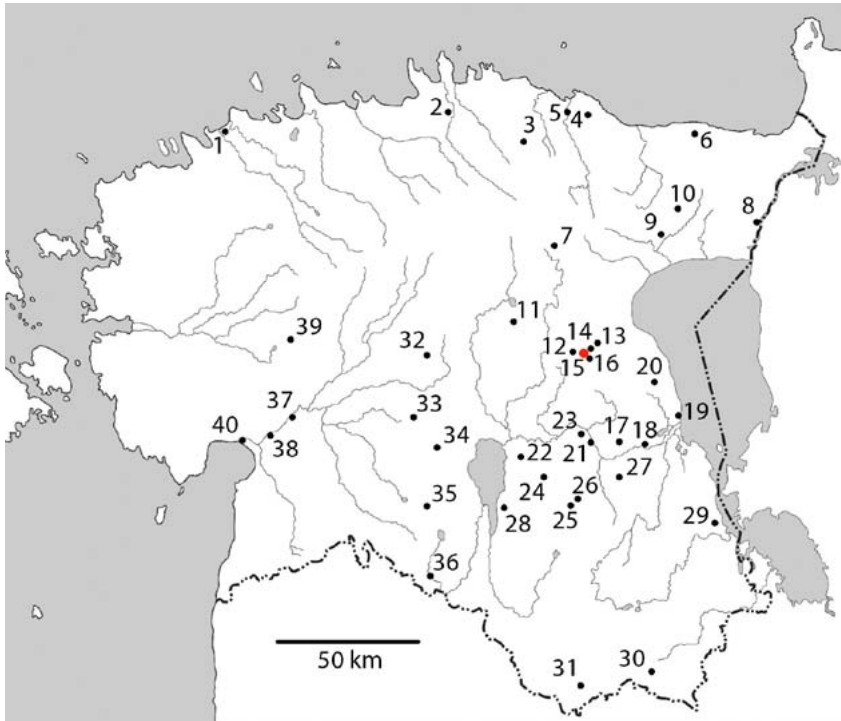
Käesoleva uurimuse ajendiks on erakordne leid – kastitais Rootsi vaskmünt 17. sajandist, mis leiti 2013. aasta sügisel ajaloolise Põhja-Tartumaa Vaidavere küla põllult (joonis 1). Umbes 50 liitrit ehk 110 kg rohelist oksiidiga kaetud münte (joonis 2) jõudsid Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi arheoloogia osakonda muinsuskaitseametnike vahendusel.

Sedavõrd mahuka mündileiu uurimine osutus aeganõudvaks. Müntide puhastamine, konserveerimine, määramine ning hoiukarpidesse paigutamine võttis üle kahe aasta. Alles 2016. aastal lõpulejõudnud inventariseerimise tulemusena selgus, et arheoloogiakogusse jõudis 11 104 vaskmünti ja noorimad neist on vermitud 1654. aastal. Vaidavere leidu säilitatakse Tartu Ülikooli arheoloogiakollektsioonis peanumbri TÕ 2310 all.

Käsitlevad leid on nii müntide arvu kui ka kaalu poolest suurim Eesti avalikesse kogudesse jõudnud mündiaare. Selle teaduslikku väärtust ei kahanda tõsiasi, et leid koosneb väikseima nominaaliga peenrahast. Tõenäoliselt on Vaidavere aare ühtlasi ka kõige suurem avalikesse teaduskogudesse jõudnud 17. sajandi Rootsi vaskmüntide leid üldse.

Vaidavere leius moodustavad rõhuva enamuse veerandöörised Rootsi vaskmündid kuninganna Kristiina ja tema eestkostevalitsuse valitsemisajast (1632–54). Need on ühed tavalisemad Eesti maapõuest leitavad mündid. Samas teeb ühel ajal maasse jäänud rahade suur hulk Vaidavere leiu erakordseks ja unikaalseks ajalooallikaks, mis peaks huvi pakkuma ka väljaspool Eestit. Olen Vaidavere vaskmüntide leiust juba avaldanud ingliskeelse

Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimistoetuse IUT 20-7 “Eesti Läänemereruumis: majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste protsesside arheoloogia” ja Tartu Ülikooli baasfinantseeritava uurimisprojekti “Eesti varausaja interdistsiplinaarne uurimine” abil. Andmete ja nõu eest tänan Frida Ehrsteni, Kristel Kajakut, Enn Küngi, Mauri Kiudsood, Ivar Leimust, Kärt Metsoja, Riina Rammot, Marten Seppelit ja Andres Vindit.

Joonis 1. Vaidavere aarde leiukoht (punane täpp) ja muude oletatavate Vene-Rootsi sõja aegsete aarete leiukohad Eestis (mustad täpid). Numbrite tähendus antud tabelis 3.

uurimuse.¹ Käesolev artikkel on eesti lugejale mõeldud täiendatud ja ümber töötatud versioon.

Alljärgnevalt annan ülevaate Vaidavere aarde leiukontekstist ja koostisest. Olles ise arheoloog, mitte kollektsionäär, vaatlen seda leidu kui ajalooallikat. Püüan asetada Vaidavere leiu ajaloolisse konteksti, võrreldes seda muude sarnaste mündileidudega omaaegse Rootsi kuningriigi aladel.

Ajaloo teaduses algab uurimistöo enamasti küsimusest, millele vastamiseks otsitakse välja allikad. Arheoloogias käib töö aga sageli omamoodi: esmalt leitakse allikas, mida uurides püütakse leida vastuseid küsimustele, mis kerkivad esile alles sellesama leiu uurimise käigus. Nii on see ka Vaidavere aarde puhul.

¹ Andres Tvaari, “Swedish copper coin hoard from Vaidavere, Estonia (tpq 1654)”, *Between Klaipeda and Turku: decennary volume of the Association of Baltic Numismatists*, ed. by Ivar Leimus, *Numismatica Baltica* 1 (Tallinn, 2016), 40–63.

Joonis 2. Vaidavere mündid 1. oktoobril 2013 (plekkpotis ja kahes plastämbris). Foto Karin Vimberg.

Vaidavere leiu teeb ajalooallikana väärtuslikuks eelkõige müntide suur hulk. See annab palju usaldusväärsemat teavet omaaegsest rahakasutusest kui seni avalikesse arheoloogia- ja numismaatikakogudesse jõudnud väiksemad aarded või üksikult leitud mündid. Uurin alljärgnevalt seda, kas Rootsis vermitud rahadest jõudsid Eesti maapõue vaid teatud aastakäikude mündid või on seal kõikide verimisaastate rahasid ühtlaselt? Samuti seda, kas leitud müntide kaal vastab mündialuses nõutule. Lisaks püüan leida vastust küsimusele, millal ja miks Vaidavere leid maasse jäi ja kes võis olla selle varanduse omanik.

Uurimislugu

Kuningas Gustav II Adolfi ja kuninganna Kristiina aegsete vaskmüntide kohta ilmusid esimesed kataloogid ja uurimused 19. sajandi teisel poolel.² Eriti oluliseks võib pidada Olof Hallborgi ja Robert Hartmanni 1883. aastal avaldatud Gustav II Adolfi ja Kristiina nimel vermitud vaskmüntide loetelu, mis põhjustas 19. ja 20. sajandi vahetusel lausa nende müntide kogumise buumi. Vastavateemalisi uurimusi on ilmunud ka 20. sajandil.³ Unikaalse ja seni kõige põhjalikuma kuninganna Kristiina aegsete veerandöörste kataloogi on koostanud vene kollekttsionäär Anatoli Skripunov. See on ilmunud raamatuna ning on täiendatud ja parandatud kujul kättesaadav veebis.⁴

Mündindust Rootsi Eestimaa, Liivimaa ja Ingerimaa provintside alal 17. sajandil on varemgi uuritud⁵ ja ka siin tollal vermitud müntidest on ole-

² August Wilhelm Stiernstedt, *Om kopparmyntningen i Sverige och dess utländska besittningar*, I–II, Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens handlingar 23–24 (Stockholm: Norstedt, 1863–64); Daniel Holmberg, *Mynt af guld, silfver och koppar präglade i Sverige och dess utländska besittningar 1478–1892 samt i Norge efter föreningen med Sverige* (Stockholm: I. Hæggsström, 1894, 1899).

³ Georg Wittrock, *Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf* (Uppsala, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1919); Josef Wolontis, *Kopparmyntningen i Sverige 1624–1714* (Helsingfors: Centraltryckeriet, 1936); Bjarne Ahlström, Yngve Almer, Bengt Hemmingsson, *Sveriges mynt 1521–1977: the coinage of Sweden* (Stockholm: Numismatiska bokförlaget, 1976), 122; Ulla S. Linder Welin, *Svensk koppar och kopparmyntning: en handledning vid studiet av Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags Myntsamling* (Stockholm, 1951); Ulf Ottoson, “Säter eller Nyköping? – om kreutzermynten 1632 och ¼-örena 1635–36”, *Mynttidningen*, 5/6, (1994), 22–24; Ulf Ottoson, “Marcus Kocks båda myntgravörer och deras stilar”, *Mynttidningen*, 1 (1996), 18–23, 31; Bertel Tingström, “Stormaktstidens penningväsen”, *Myntningen i Sverige, 995–1995*, red. Kenneth Jonsson, Ulf Nordlind, Ian Wisáhn, Numismatiska meddelanden, XL (Stockholm: Svenska Numismatiska Föreningen, 1995), 181–200; uurimisloost vt ka: Bertil Hemmingsson, “Nytt om böcker. A. V. Skripunov: Variantförteckning: Drottning Kristinas ¼ öre 1633–1654”, *Svensk Numismatisk Tidskrift*, 6 (2011), 140.

⁴ A. V. Skripunov, *Shvedskie monetÿ 1/4 ére korolevÿ Kristinÿ 1633–1654: opredilitel' variantov* (Sankt-Peterburg: Renome, 2008), <<http://kopparmynt.com/k.php>> (13.01.2017).

⁵ Aleksandrs Platbārdis, *Die königlich schwedische Münze in Livland: das Münzwesen 1621–1710*, Kungl. Vitterhets och Antiquitets Akademien, Antikvariska serien, 20 (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1968); Ivar Leimus, “Tallinna mündimeistril 17. sajandil”, *Vana Tallinn*, VII (XI) (1997), 13–35; Ivar Leimus, “Müntimisest Narvas 17. sajandil”, *Tõid ajaloo alalt*, I (Eesti Ajaloomuuseum, 1997), 31–37; Ivar Leimus, “Das Münzwesen Revels im 17. Jahrhundert”, *Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag: Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*, hrsg. von Enn Küng und Helina Tamman (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998), 169–197; Ivar Leimus, “Rootsi asumaade mündipoliitika Vaasade ja Pfalzide valitsusajal”, *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil*, koost Enn Küng, Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 8 (15) (Tartu, 2002); Ivar Leimus, “Inflatsioon Eestis aastail 1000–1700 ehk kuidas veeringust sai peenraha”, *Akadeemia*, 5 (2004), 1093–1111, 1173–1175; Ivar Leimus, “International contacts of Tallinn mint masters in the 16–17th c.”, *Documents and studies*

mas põhjalikud käsitlused.⁶ Enn Küng on uurinud kirjalike allikate põhjal Rootsi riigitaalrite kasutust Rootsi Läänemereprovintides 17. sajandil.⁷ Mauri Kiudsoo on koostanud ülevaate Eesti varauusaegsetest mündiaarestest⁸ ja uurinud münditüüpide käibeareale.⁹ Eesti alalt päevavalgele tulnud 17. sajandi Rootsi vaskmüntide leide on põgusalt käsitlenud vene numismaatik V. Potin.¹⁰ Eraldi publikatsioone on ka mitme 17. sajandi mündileiu kohta.¹¹ Olen oma varasemates uurimustes põgusalt puudutanud Rootsi kuuendiköörise müntide levikut ajaloolise Pärnumaa põhjaosas Eassalu külakalmistu leidude põhjal.¹² Kokkuvõttes on Rootsi vaskmüntide ringlust ja siinseid vaskmüntide leide seni uuritud vaid muude teemade hulgas.

Vaidavere leiu kohta on seni ilmunud kolm lühikest artiklit populaar-teaduslikes arheoloogiaajakirjades¹³ ning eelpoolmainitud ingliskeelne artikkel. Artikli vaskmüntide konserveerimismetoodikast Vaidavere leiu näitel on publitseerinud arheoloogilise metalli konservaator Aive Viljus.¹⁴

on 19th c. monetary history. Mints, technology and coin production: proceedings of the Round Table of the "Silver Monetary Depreciation and International Relations" program (ANR DAMIN, LabEx Transfers), Copenhagen, May 28–29, 2015, ed. by G. Depeyrot & M. Märcher, Collection moneta, 191 (Wetteren: Moneta, 2015), 215–220.

⁶ Dmitrii Fedorov, *Monet̄ Pribaltiki XIII–XVIII stoletii: opredelitel' monet* (Tallin: Valgus, 1966); Rasma Ceplite, "Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā siknauda un tās apgrozība", *Numismātika. Latvijas PSR Vēstures muzejs. Raksti* (Rīgā: Zinātne, 1968), 111–150; Bjarne Ahlström, *Sveriges besittningsmynt 1561–1878* (Stockholm, 1980); Hannu Sarkkinen, "Revals 1 öre 1663 – rart och variantrik mynt", *Myntstudier*, 1 (2007), 7–16; Gunnar Haljak, *Livonian coins XIII–XVIII century, II: Kingdoms* (Tallinn, 2011).

⁷ Enn Küng, "Riigitaalrite kasutusest Rootsi Läänemereprovintides 17. sajandil", *Ajalooline Ajakiri*, 2 (144) (2013), 183–201.

⁸ Mauri Kiudsoo, *Eesti mündiaarded 17. sajandist: vääringud ja nende käibeareaalid*, peaseminaritöö (Tartu Ülikool, 2000), käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis.

⁹ Mauri Kiudsoo, *Eesti kesk- ja varauusaegsed aardeleiud: vermingud ja nende ajaline ringlus*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2007), käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis.

¹⁰ V. M. Potin, "Skandinavskie monet̄y na territorii Russkogo gosudarstva i russkie monet̄y v Skandinavii v XVI–XVII vv.", *Skandinavskii sbornik*, 19 (1974), 188–216.

¹¹ Mauri Kiudsoo, "Tõrise leiu kompleks – kas kaks eriaegset aaret?", *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, 5 (2001), 37–46; Mauri Kiudsoo, "Kihnu mündiaarde dateeringust", *Pärnumaa ajalugu: vihik 5* (Pärnu, 2002), 34–42.

¹² Andres Tvauri, Anu Kivirüüt, "Salvage excavations on the early modern age rural cemetery of Eassalu (former Vanaküla)", *Archaeological fieldwork in Estonia 2013* (Tallinn, 2014), 183–192.

¹³ Andres Tvauri, "Kastitāis vaskmunte Vaidaverest", *Tutulus: Eesti arheoloogia aastakiri* (2013), 66; Andres Tvauri, "Veerandöörised Rootsi vaskmündid", *Tutulus: Eesti arheoloogia aastakiri* (2015), 15–17; Andres Tvauri, "Eesti suurim vaskmüntide leid Vaidaverest", *Detektoristi leiud*, 1 (2016), 8–11.

¹⁴ Aive Viljus, "Konserveerimise probleemid Vaidavere mündileiu näitel", *Ajast ja ruumist: uurimusi Mare Auna auks*, koost. ja toim. Ülle Tamla ja Valter Lang, Muinasaja Teadus, 25 (Tallinn, Tartu, 2014), 185–204.

Ajalooline taust: vaskmüntide kasutuselevõtt Rootsi kuningriigis

Rootsi vaskraha oli 17. sajandi teisel veerandil Euroopas ainulaadne nähtus. Tollal peeti rahaks üksnes kullast ja hõbedast münte, kusjuures teoreetiliselt pidi raha sisaldama väärismetalli oma nimiväärtuses. Rootsis aga hakati kuningas Gustav II Adolfi käsul 1624. aastal vermima müntideks ka vaske. Vaskmüntide vermine jätkus Rootsi kuningriigis kogu 17. sajandi jooksul. Põhjuseks oli see, et Rootsi riigil oli puudus hõbedast, kuid vaske oli küllaga. 17. sajandil oli Rootsi maailma suurim vasetootja – seal toodeti umbes pool kogu maailma vasest. Faluni vasekaevandused Dalarna maakonnas, kust olid pärit ka müntide tooraine ja enamuse vaskmünt, tootsid 1620. aastatel 1300–1500 tonni vaske aastas ja näiteks ajavahemikus 1645–55 keskmiselt juba 2100 tonni aastas.¹⁵ Vaskmüntide vermine mahud kõikusid aastate lõikes suuresti. Näiteks 1638. aastal toodeti Rootsis 1399 tonni vaske, millest rahaks vermiti 687 tonni. Samas 1642. aastal toodeti vaske 1908 tonni, millest vaid 46 tonni vermiti müntideks.¹⁶

Rootsi riikliku vasepoliitika eesmärgiks oli ühtaegu nii suurendada vase toodangut kui ka müüa seda võimalikult kallilt välisurgudel. Need kaks eesmärki olid aga omavahel vastuolus, sest senisest suurema koguse vase paiskamine turgudele oleks langetanud selle hinda. Seetõttu otsustati vermida vaske müntideks, et paigutada ära osa suurenevast vasetoodangust ja ühtlasi täita alatasa tühja riigikassat.¹⁷

Vaskraha pidi, nagu kuld- ja hõbemündidki, sisaldama vaske nominaalväärtuses. Seda oli tegelikkuses raske saavutada, sest vaskmüntide tootmisel kasutatud tehnoloogia ei võimaldanud vermida täpse kaaluga münte. Lisaks kõikus vase hind ja seega väärtuse suhe hõbedaga suurel määral. See tekitas riigi rahasüsteemis suurt segadust. Kui vase hind tõusis, vedasid kaupmehed vaskmünt kaubana välismaale ja suurenev pakkumine seal lõi vase hinna alla. Sageli langes aga vaskmündi kurss alla metalliväärtuse, kuna riigikassa oli väljastanud fiskaalsetel põhjustel vaskraha liiga palju. Segadust lisas seegi, et riik ise muutis korduvalt vaskmüntide mündialust ehk mündi ametlikku vasesisaldust.¹⁸

¹⁵ Eli F. Heckscher, “Den europeiska koppmarknaden under 1600-talet”, *Scandia*, XI:2 (1938), 214–279 (220, 234).

¹⁶ *Ibid.*, 234.

¹⁷ Erik Tender, “Müntide ja mõõtude areng Eestis”, *Eesti majandusajalugu*, I (Tartu, 1937), 501–542, 525–527; Heckscher, “Den europeiska koppmarknaden”, 221; Bertel Tingström, *Sveriges plåtmynt 1644–1776: en undersökning av plåtmyntens roll som betalningsmedel* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1984), 24–25; Leimus, “Inflatsioon Eestis aastail 1000–1700”, 1108–1109.

¹⁸ Tingström, *Sveriges plåtmynt 1644–1776*, 24–25.

Aarde leiukontekst

Vaidavere leiu avastas 2013. aasta 30. septembril Siim Kapral metallidetektorit kasutades Jõgeva maakonnast Palamuse vallast Vaidavere külast. Leiukoht jääb ajaloolise Tartumaa Maarja-Magdaleena kihelkonna alale.

Kuna leid tuli välja hilisel kellaajal ning leidja arvas, et ei suuda tagada leiukoha puutumatumust, kaevas ta mündid maa seest välja ja viis koju. Muinsuskaitseametit teavitati järgmisel päeval. 1. oktoobril dokumenteerisid muinsuskaitseametnikud Karin Vimberg ja Ingmar Noorlaid leiukoha ning kaevasid välja aarde maasse jäänud mündid.¹⁹

Leiukoht (joonis 3) on Vaidavere küla põhjapoolses osas Nolgu talu maal, lainja tasandiku alal Kudina oru põhjapoolsel nõlval, Kõlaojast umbes 300 meetrit loode pool põllul.²⁰ Leidja sõnul tulid esimesed mündid kaevates välja umbes 10 cm sügavuselt. Ligikaudu 25 cm paksuses künnikihis paiknesid mündid tihedalt koos umbes 1 × 1 m suurusel alal. Leidja oli müntide eemaldamiseks kaevanud 60 cm sügavuse augu mõõtmetega 75 × 50 cm (joonis 4). Kaevise põhjas paljastus helekollane looduslik liiv. Muinsuskaitseameti töötajad otsisid augu ümbruse läbi metallidetektoriga. Kaugeimad mündid tulid künnikihist välja umbes 2 m kaugusel august. Nad ka laiendasid olemasolevat kaevist, mille käigus leidsid veel poolsada münti ja rauast klambri.²¹ Hoonejäänust või muid konstruktsioone leiukohas ei märgatud. Ka ei avastatud põllupinnalt ega järgnevate kaevamiste käigus kultuurkihti.

Vanim Vaidavere küla ala kujutav plaan on säilinud 1684. aastast.²² Selle plaani järgi otsustades oli müntide peidukoht juba tollal põld. Teadaolevad muistised paiknevad leiukohast eemal: u 250 m edelas asub rauaaegne kivikalme (kultuurimälestiste registris nr 9297), u 850 m edela pool asub teine kivikalme (nr 9299). Leiukohast 400 m lõuna pool paikneb kaitsealuse Vaidavere asulakoha (nr 9296) ala.

Käsitletav vaskmüntide leid on ajalises järjekorras juba teine aardeleid Vaidaverest. Nimelt leiti 1900. aasta paiku Nolgu talu kinnistuga ida poolt piirneva Argi talu maalt *pool toopi* (umbes 0,6 l) vaskmüntide ning üle 20 hõberaha. Viimased olevat antud Õpetatud Eesti Seltsi kogusse, mille tulmeraamatu järgi olid need 16. ja 17. sajandil Saksamaal vermitud

¹⁹ Karin Vimberg, Ingmar Noorlaid, *Leiukoha kirjeldus, Nolgu kinnistu, Vaidavere küla, Palamuse vald* (Tartu, 2013), käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Ingmar Noorlaid autorile.

²² Rahvusarhiiv (edaspidi RA) EAA.1389.1.147, l. 1: Geometrisk Charta öfwer Luden Hoff och en dehl af des underliggiande Bonde Hemman, 1684.

Joonis 3. Leikoha asend (ristiga). Viirutatud ala leikohast kagus on kaitsealune asulakoht. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest (Vimberg, Noorlaid, *Leikoha kirjeldus*).

Joonis 4. Vaade leikohale järgmisel päeval pärast müntide väljakaevamist. Esiplaanil on näha puidust kasti tükid ja rauast sulgur. Foto Karin Vimberg.

taalrid. Kõige noorem mainitud raha oli Riias 1644. aastal vermitud *drei-pölker*.²³ Selle leiu müntidest on alles vaid TLÜ AI mündikogus säilitatav

²³ *Accessions-Katalog der Mynzsammlung der Gelehrten Estn. Gesellschafts*, käsikiri Tallinna Ülikooli ajaloo instituudi numismaatika arhiivis, nr 7942.

1635. aastal Nyköpingis vermitud veerandöörine vaskmünt.²⁴ Seega tuleks 20. sajandi alguses saadud leidu nimetada Vaidavere I ja 2013. aasta leidu Vaidavere II aardeks.

2016. aasta aprillis leidis metallidetektorist Vaidavere II leiukohast umbes 150 m ida pool Uue-Argi talu heinamaalt veel ühe mündiaarde (Vaidavere III). Kohapeal toimunud uuringute käigus puhastasid autor ja TÜ arheoloogia osakonna tehnik Andres Vindi välja savinõu alaosa, mis monoliidina üles võeti ning Tartu Ülikooli arheoloogialaboris lahti võeti.²⁵ Metallidetektori abil korjati kokku ka laiali küntud mündid. Tartu Ülikooli arheoloogiakogusse jõudis 1486 hõbemünti, mille hulgas on mitukümmend taalrit, Vene traatrahased, Riias löödud killingeid jm. Müntidest noorim on vermitud 1649. aastal.²⁶

Vaidavere II leiu mahuti

Leidja pani münte välja kaevates tähele, et mündikogumi külgedel ja all oli säilinud puidust kasti jäänused.²⁷ Need olid leiukoha ülevaatamise ajal veel augu kõrval (joonis 4), kus põhjalaua mõõtmeteks mõõdeti 43 × 29 cm. Laborisse jõudis viis puidutükki, millest kaks suuremat (joonis 5) on mõõtudega 42 × 23 cm ja 42 × 16 cm, laudade paksus on 1,8 cm. Kahes suuremas lauajupis on säilinud ka 6 puidust punni.²⁸ Kasti külgede kõrguseks hinnati leiukohal 25 cm. Leidja oli koos puitosadega välja kaevanud ka kastist pärineva rauast sulguri (joonis 4 ja 6). Täiendava kaevamise käigus leiti 35 cm sügavuselt kasti kaane rauast hinged ja mõned naelad (joonis 6). Kasti raudosad olid väga halvas seisukorras, peaaegu täielikult läbi roostetanud.

Müntide vahel oli kanga tükk (joonis 7) ja kolm väiksemat katket samast kangast. Väiksemate, ilmselgelt rebenenud katkete põhjal võib väita, et arheoloogiakogusse jõudis vaid osa tekstiilist või oli kangas juba maa sees

²⁴ Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogu (edaspidi AI), 5000/1049: 17; Kiudsoo, *Eesti mündiaarded 17. sajandist*, nr 66.

²⁵ Andres Tvauri, Andres Vindi, *Aruanne Vaidavere III mündiaarde (Jõgeva mk, Palamuse vald, Maarja-Magdaleena kihelkond) väljakaevamisest aprillis 2016. aastal* (Tartu, 2016), käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

²⁶ Andres Tvauri, *Vaidavere III mündiaarde (Jõgeva mk, Palamuse vald, Maarja-Magdaleena kihelkond) koostis* (Tartu, 2016), käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis; Andres Tvauri, *Aruanne järelootsingust Vaidavere III mündiaarde (Jõgeva mk, Palamuse vald, Maarja-Magdaleena kihelkond) leiukohal oktoobris 2016. a* (Tartu, 2016), käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

²⁷ Vimberg & Noorlaid, *Leiukoha kirjeldus*, 1.

²⁸ Kristel Kajak, *Konserveerimisaruanne: Vaidavere mündiaarde 2013* (Tartu, 2016), 2.

Joonis 5. Puidust kasti põhi ja küljelaudade jäänused. Foto Kristel Luiges.

Joonis 6. Kasti raudosad. Foto Andres Tvauri.

osaliselt hävinud. Suurima kangatüki pikkus oli 76 cm, laius kuni 38 cm.²⁹ Kuna kanga servad olid kahel pool säilinud, oli telgedel kootud kanga laiuuseks võimalik määrata 38 cm. Üks kanga äärttest oli tagasi keeratud ja

²⁹ Kajak, *Konserveerimisaruanne*, 2.

Joonis 7. Müntide vahel olnud linase kanga tükk. Foto Kristel Luiges.

läbi ömmeldud. Tekstiili sirges servas oli teineteisest 15 cm kaugusel kaks rauaoksiidiga määrdunud auku. Kuna müntideid ja tekstiilijäänus jõudsid arheoloogia konserveerimislaborisse juba segatuna, pole täpselt teada, millega tekstiilitüki näol tegemist oli ja kuidas see rahakastis paiknes. Kuna oksüdeerunud münte oli kleepunud kanga mõlemale küljele, pole tõenäoline, et kast oleks olnud siseküljelt kangaga vooderdatud. Kõige tõenäolisemalt on tegemist riidest koti jäänustega, milles arvatavasti paiknes osa müntidest.³⁰

Kanga uurimine mikroskoobi all andis tulemuseks, et see on kootud värvimata linasest kiust.³¹ Kangas on kootud tasapindses labases koes, nii lõimes kui koes on 6 lõnga sentimeetris.³² Tegemist on suurima taimsest kiust kanga tükiga, mis Eestis arheoloogilisest kontekstist on leitud.³³

³⁰ Kajak, *Konserveerimisaruanne*, 1.

³¹ *Ibid.*, 2.

³² Riina Rammo, "Tradition and transition: the technology and usage of plant-fibre textiles in Estonian rural areas in the 11th–17th centuries", *Focus on archaeological textiles: multidisciplinary approaches*, ed. by S. Lipkin and K. Vajanto (Monographs of the Archaeological Society of Finland, 3) (Helsinki: Suomen arkeologinen seura, 2014), 102–115, appendix nr 121.

³³ Riina Rammo autorile.

Vaidavere II mündileiu koostis

Nagu eelpool juba öeldud, jõudis Tartu Ülikooli arheoloogiakogusse 11 104 Rootsi vaskmünti. Neist 10 on löödud kuningas Gustav II Adolphi (valitses 1611–32) nimel. Ülejäänud mündid on vermitud tema tütre kuninganna Kristiina või tema eestkostevalitsuse valitsemisajal (1632–54).

Vaidavere leiu ööride verimise ajal oli Rootsis põhiliseks rahaarvestuse ühikuks hõbedast riigitaaler. Vastavalt 1604. aastal Norrköpingi riigipäeval vastu võetud otsusele pidi riigitaaler sisaldama 25,6 g puhast hõbedat ehk 48 ööri ehk 6 marka.³⁴ Vaskmüntidele märgitud nominaal näitab nende väärtust hõbedas.³⁵ Vaidavere rahakasti vaskmüntidest oli kolm üheöörist, viis pooleöörist, ülejäänud veerandöörised, mis oli vaadeldaval perioodil kõige väiksem Rootsi rahasüsteemis vermitud nominaal. Kokku on aardes 2774,75 vaskööri, mis võrdus 57,8 riigitaalriga hõbedas.

1624. aasta sügisel vermiti Säteris esimesed Rootsi vaskmündid. Need olid nelinurksed klipid nimiväärtusega pool ööri ning üks fyrk ehk veerand ööri. Selle aasta veerandööriseid münite on Vaidavere aardes kaks (joonis 8) ja need on tänapäevaks suhteliselt harva esinevad ja hinnatud mündid.

1624. ja 1625. aastal löödi vaskraha kahe-, ühe-, poole- ja veerandöörise nelinurksete müntide ehk klipede kujul. Nende aastate mündid olid veel vermitud ükshaaval vasarate abil ja lõigatud kääridega toorikust välja, mistõttu nende kuju on enamasti ebakorrapärane ja kujutis mündile vermitud vaid osaliselt või pole korralikult tsentreeritud.

Alates 1627. aastast kuni Gustav II Adolphi surmani aastal 1632 löödi veerand-, poole- ja üheööriseid ümaraid vaskmünite. Neist on Vaidavere leius esindatud viis pooleöörist. Neist kaks on löödud 1628. aastal ning kaks 1630. aastal (joonis 9). Üks pooleöörine on vermitud kas 1627. või 1628. aastal. Selle täpsem dateerimine pole võimalik, sest münti serv on koos sellel olnud aastaarvuga ära lõigatud. Üheööriseid münite Gustav II Adolphi ajast on leius kolm. Neist üks on vermitud 1627. ja kaks 1629. aastal (joonis 10).

Kristiina ajal löödi vasest veerand- ja üheööriseid ümarmünite. Vaidavere leiu selleaegsed mündid on siiki eranditult veerandöörised. Veerandöörise aversil on kujutatud Rootsi riigivapi kolm krooni. Nende kõrval on tähed C R S, mis on lühend kuninganna ladinakeelsest nimest ja tiitlist – *Christina regina Sueciae* (Kristiina, Rootsi kuninganna). Aversi alaversas on vapikilp, millel on näha vibunool (joonis 12–20). Tegemist on müntmeisteri Marcus Kocki märgiga. Mõnel 1633. ja 1634. aasta mündil on

³⁴ Kung, "Riigitaalrite kasutusest Rootsi Läänemereprovintides 17. sajandil", 185.

³⁵ Tingström, *Sveriges plåtmynt 1644–1776*, 21.

meistrimärgi asemel roos või tärnike (joonis 11). Leidub isegi üks 1634. aasta variant, millel pole kumbagi. Kroonide ja tähtede vahel, kõrval ja all võib leitududa rosetikesi, tärnikesi, ristikesi, täpikesi või rombikesi.

Mündi tagaküljel ehk reversil on kesksel kohal Vasade valitsejasoo vapp, millel on kujutatud viljavihku. Vapi kohal on kuningakroon. Vapist vasakul on murdarv $\frac{1}{4}$, paremal aga tekst ÖR, lühend rahaühikust öre. Aastaarv paikneb enamikul müntidest reversi ülaservas. 1644. aastast alates löödi aastaarvu numbrid kahele poole vappi, nominaali kohale (joonis 19), lisaks vermiti sel aastal ka ülaservas oleva aastaarvuga veerandööriseid. 1633. ja 1634. aastal vermiti väike kogus veerandööriseid, millel aastaarv on reversi alaservas (joonis 13). Ka reversi kroonidele ja tähtedele lisanduvad rosetid jt väiksemad detailid. Mündipilti ääristab mõlemal küljel köielaadne rant. Variatsioonide suur hulk näitab seda, et müntide identsusele ei pööratud suurt tähelepanu. Lisaks kujundusele on erinev ka aversi ja reversi mündipildi orientatsioon teineteise suhtes: enamasti on see paralleelne, kuid mõnikord ka 180° nihkes.

Kuninganna Kristiina aegsed veerandöörised teeb eriti põnevaks asjalu, et kahte identset münti pole olemas. Hoolimata sellest, et üldjoontes samalaadse kujundusega rahasid vermiti sadu miljoneid, on iga münt erineva välimusega. Mündi välimus sõltus münditemplite graveerija oskustest, hoolsusest ja maitsest, vermimismasinatega töötanud meistrite ja tööliste hoolsusest ning templite kulumisastmest.

Veerandööriseid vermiti ka pärast Kristiinat valitsenud kuningas Karl X Gustavi ajal (1654–60). Tollaseid veerandööriseid on aga Eestist leitud ülimalt vähe. Mul on Eesti avalikest kollektsioonidest õnnestunud leida vaid kaks sellist münti, mõlemad Virumaalt. Neist üks, vermitud 1656. aastal, on leitud Viru-Nigula kihelkonnast Tamme külakalmistust³⁶, teine aastast 1658, Jõhvi kihelkonnast Järve külast Reinbergi talu maal uuritud külakalmistust³⁷. Hiljem, kuningas Karl XI ajal, asendas selle kuuendiköörine, mida löödi ajavahemikus 1666–86 massiliselt.

Vaidavere II leiu münte määrates kasutasin Anatoli Skripunovi kataloogi netiversiooni, mõne probleemsema mündi puhul konsulteerisin ka tema endaga. Skripunov on seni tuvastanud üle 300 Kristiina veerandöörise varianti, mis erinevad detailide või nende paigutuse poolest. Eristamise aluseks on näiteks mündi reversil olev kuningakroon, mida leidub 27 varianti. Aversil olevad riigivapi kroone esineb 47 varianti, Vasade vapi viljavihku on tuvastatud 15 varianti jne. Variandid tulenevad sellest, et

³⁶ AI 3963: 136.

³⁷ AI 3975: 375.

Tabel 1. Kuninganna Kristiina valitsemisajal vermitud veerandöörise müntide hulk võrreldes Vaidavere II leiu aastase täpsusega määratud müntide hulga

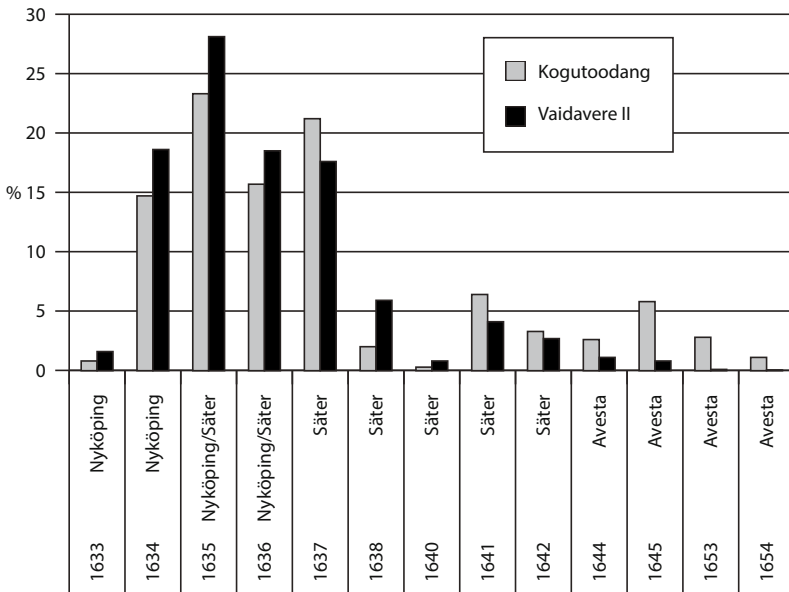
Aasta	Müntla	Toodang		Vaidavere II		Rahivere		Kukuruse		Alevi		Tartu	
		hulk	%	hulk	%	hulk	%	hulk	%	hulk	%	hulk	%
1633	Nyköping	985600	0,8	167	1,6	21	1,8	2	0,5	4	1,5	2	0,8
1634	Nyköping	18867200	14,7	1983	18,6	186	16,0	73	16,5	48	18,0	30	12,6
1635	Nyköping	6489600	5,0	580	5,4	64	5,5	19	4,3	13	4,9	1	0,4
1635	Säter	23424000	18,2	2427	22,7	215	18,5	102	23,1	58	21,7	61	25,6
1636	Nyköping	2286080	1,8	249	2,3	26	2,2	8	1,8	7	2,6	11	4,6
1636	Säter	17958400	14,0	1731	16,2	189	16,3	69	15,6	48	18,0	26	10,9
1637	Säter	27251200	21,2	1876	17,6	213	18,3	82	18,6	42	15,7	57	23,9
1638	Säter	2534400	2,0	634	5,9	65	5,6	27	6,1	14	5,2	11	4,6
1640	Säter	435200	0,3	88	0,8	9	0,8	3	0,7	0	0	2	0,8
1641	Säter	8277344	6,4	438	4,1	78	6,7	18	4,1	18	6,7	9	3,8
1642	Säter	4233600	3,3	289	2,7	46	4,0	21	4,8	7	2,6	9	3,8
1644	Avesta	3379200	2,6	118	1,1	26	2,2	11	2,5	5	1,9	8	3,4
1645	Avesta	7520000	5,8	89	0,8	20	1,7	6	1,4	3	1,1	9	3,8
1653	Avesta	3563520	2,8	14	0,1	4	0,3	1	0,2	0	0	1	0,4
1654	Avesta	1400320	1,1	5	0,05	1	0,1	0	0,0	0	0	1	0,4
Kokku		128605664		10688		1163		442		267		238	

meistrid on münditemplite valmistamisel kasutanud erinevaid puntsse; omaette kroonitüübiks on loetud ka defektse puntsiga tehtud kroonid.³⁸

Skripunovi kataloogi abil olen määranud ka nende müntide vermimisaasta ja -koha, mille daatum on loetamatu või mündist mööda vermitud. Vaidavere aarde 10 688 aastaarvu täpsusega määratud Kristiina nimel löödud veerandöörisest on 1159 mündi vermimisaasta määratud aversil või reversil olevate vaid kindlatel aastatel kasutatud kroonide või teadaolevalt vaid ühel aastal kasutatud kuninga- ja riigivapikrooni kombinatsioonide põhjal.

Veerandööriseid löödi 1633.–38., 1640.–42. ja 1644., 1645., 1653., 1654. aastal. 1636 ja 1637. aasta mündid võivad Vaidavere leiu aastase täpsusega määratud müntide hulgas olla veidi ülesindatud. Nimelt on neil spetsiifilised, just sel aastal kasutatud tunnused, mille abil saab mündi dateerida ka juhul, kui aastaarv pole loetav. Näiteks kuninga kroon H ja riigivapi

³⁸ Vt Skripunov, *Shvedskie monet̄y 1/4 ére.*

Tabel 2. Vaidavere II leiu müntide jaotumine verimisaastate lõikes võrrelduna müntide kogutoodanguga

krooni variant 23.³⁹ Seega on loetamatu aastaarvuga müntide hulgas 1636. ja 1637. aasta verminguid kergem tuvastada kui muude aastate omi. 1654. aastal vermitud veerandööriseid on aardes viis.

Georg Wittrock on publitseerinud müntlates toodetud veerandöörise hulga,⁴⁰ mis on pärit müntmeister Marcus Kocki arvutustest. Münte pole siiski mitte üle loetud, vaid nende arv on tuletatud müntideks vermitud vase kaalust (vt tabelid 1 ja 2). Kõige arvukamalt löödi veerandööriseid 1635. aastal, millele järgnevad 1637., 1636. ja 1634. aasta. Kõige vähem löödi veerandööriseid 1640. ja 1633. aastal. Vaidavere II leiu müntide verimisaastad kajastavad üpris hästi löödud müntide koguhulka aastate lõikes. Üldiselt on Vaidavere rahakirstus veidi ülesindatud varasemad verimisaastad ja alaesindatud hilisemad. Vaid 1638. aasta münte on suhteliselt rohkem, kui on nende osakaal vermitud veerandöörise hulgas.

Veerandööriseid löödi 1633.–36. aastal Nyköpingi rahapajas, 1635.–38. ja 1640.–42. aastal Säteri ja 1644., 1645., 1653., 1654. aastal Avesta müntlas. Juba 1860. aastatel püüdis numismaatik August Wilhelm Stiernstedt

³⁹ Skripunov, *Shvedskie monety 1/4 ére.*

⁴⁰ Wittrock, *Svenska handelskompaniet.*

eristada Nyköpingis ja Säteris löödud 1635. ja 1636. aasta veerandööriseid.⁴¹ Uusima publitseeritud ja korrektselt põhjendatud teooria 1635. ja 1636. aastal Nyköpingis ja Säteris löödud rahade eristamiseks on esitanud rootsi numismaatik Ulf Ottoson,⁴² kes kasutas Yngve Almeri juba 1980. aastatel esitatud argumente. Ottosoni seisukohtadele tugineb oma variandikataloogis Nyköpingsi ja Säteri münte eristades ka Anatoli Skripunov. Ottosoni hinnangul tegutses 1634. aastal Nyköpingsi rahapajas müntmeister Marcus Kocki alluvuses puntside põhjal otsutades kaks münditemplite graveerijat, kellest üks graveeris peenes (joonis 11) ja teine rohmakas stiilis (joonis 12) (vastavalt meistrid A ja B). Neisse kahte stiili jaguneb ka kahe järgneva aasta münditoodang (joonised 14–17). Kirjalikest allikatest oli teada, et 1635. ja 1636. aastal löödi veerandööriseid nii Nyköpingsi kui ka Säteri rahapajas, kusjuures enamik toodangust tuli Säterist. On arvestatud, et 1635. aastal löödi Säteris 23 424 000 (78,3% aastatoodangust) ja Nyköpingsis 6 489 000 (21,7%) veerandööriseid; 1636. aastal tuli Säteri müntlast 17 958 400 (88,7%) ja Nyköpingsist 2 286 080 veerandööriseid (11,3%).⁴³

Kuid millised mündivariandid on löödud ühes, millised teises müntlas? Kuna tänapäevani säilinud 1635.–36. aastal vermitud veerandööriseid on enamik peenes stiilis, siis järeldas Ulf Ottoson, et meister A töötas alates 1635. aastast Säteri rahapajas ja meister B tegutses edasi Nyköpingis. Sama olukord jätkus ka järgneval, 1636. aastal, mis oli viimaseks veerandööriseid vermitud aastaks Nyköpingis. Seejärel koondus kogu veerandööriseid vermitud müntimine Säterisse. Ka graveerija B kolis Säterisse ja tema käe alt on tulnud puntsid, mida on kasutatud 1637. ja 1638. aasta müntidel. 1640. aastast alates on kõik veerandööriseid vermitud templid valmistanud taas meister A. Graveerija A isik pole teada. Lisaks erinevate müntide hulgalolevale toetab Ottosoni teooriat ka erinevatel aastatel erinevatel münditüüpidel kasutatud puntside kasutamise analüüs. Graveerija A kohta on U. Ottoson oletanud, et see võis olla kirjalikes allikates mainitud meister Petter Michelsson.⁴⁴

Vaidavere II leiu 1635. aasta müntidest on 2427 (80,7%) peenes stiilis ja 580 münti (19,3%) rohmakas stiilis. 1636. aasta müntide puhul on need arvud vastavalt 1731 ja 249 (87,4% ja 12,6%). Need protsendid on päris lähedased Nyköpingsi ja Säteri rahapadade toodangu omavaheliste suhtarvudega. Seega võib pidada 1635. ja 1636. aasta veerandööriseid vermitud müntide eristamist peene ja rohmaka stiili alusel igati põhjendatuks.

⁴¹ Stiernstedt, *Om kopparmyntningen i Sverige*.

⁴² Ottoson, "Säter eller Nyköping?"; Ottoson, "Marcus Kocks båda myntgravörer".

⁴³ Wittrock, *Svenska handelskompaniet*.

⁴⁴ Ottoson, "Marcus Kocks båda myntgravörer".

Joonis 8. ¼ ööri. 1624, Säter (TÜ 2310: 1).

Joonis 9. ½ ööri. GIIA, 1630 (TÜ 2310: 49).

Joonis 10. 1 öör. GIIA, 1629 (TÜ 2310: 4).

Joonis 11. ¼ ööri. 1634, Säter (TÜ 2310: 2442). Meistrimärgi asemel tärnike. Rooma I. Münditemplid on graveeritud peenes stiilis.

Joonis 12. ¼ ööri. 1634, Nyköping (TÜ 2310: 112). Münditemplid on graveeritud jämedas stiilis.

Joonis 13. ¼ ööri. 1634 (TÜ 2310: 18). Aastaarv all servas. Münditemplid on graveeritud peenes stiilis.

Joonis 14. ¼ ööri. 1635, Nyköping (TÜ 2310: 46). Münditemplid on graveeritud jämedas stiilis.

Joonis 15. ¼ ööri. 1635, Säter (TÜ 2310: 42). Münditemplid on graveeritud peenes stiilis.

Joonis 16. ¼ ööri. 1636, Nyköping (TÜ 2310: 63). Münditemplid on graveeritud jämedas stiilis.

Joonis 17. ¼ ööri, 1636, Säter (TÜ 2310: 34). Müünditemplid on graveeritud peenes stiilis.

Joonis 18. ¼ ööri. 1637 Säter (TÜ 2310: 65). Müünditemplid on graveeritud jämedas stiilis. Riigivapi kroonidega varianti leidub ainult selle aasta müüntidel.

Joonis 19. ¼ ööri. 1644, Avesta (TÜ 2310: 5544). Aversil olev "S" on vermitud topelt. Seda erimit Skripunovi kataloogis ei leidu. Reversi alaosas on näha punktike, mis on ilmselt templete tegemisel kasutatud märgistus.

Joonis 20. ¼ ööri. 1654, Avesta (TÜ 2310: 6647).

Joonis 21. ¼ ööri. 1636, Säter (TÜ 2310: 3420). Vaidavere II aarde kergetim münt (5,23 g). Aversil puudub mündipilt. Münditoorikus oli arvatavasti algselt pikilõhe, mistõttu lõhenes münt pärast stantsimist kaheks pooleks.

Joonis 22. ¼ ööri. 1644, Säter (TÜ 2310: 69). Mündi servast on meisliga tükk välja löödud.

Vaidavere II-ga sarnased mündileiud

Kuigi Vaidavere II leid on Eesti suurim maa seest päevavalgele tulnud Rootsi vaskmüntide kogum, pole siiski tegemist täiesti ainulaadse leiuga. Ainult Rootsi vaskmünte, peamiselt Kristiina-aegseid veerandööriseid sisaldavaid aardeid on Eesti alalt lisaks Vaidavere II leiule teada vähemalt 11.

Samaaegsete Eestist leitud suurimate ja Vaidavere II leiule koostise poolest sarnaste vaskmüntide leidudena võib esile tuua nelja:

Virumaalt Jõhvi kihelkonnast Kukruse külast (Kukruse II) Oro-Ado talu uudismaa kändmisel leiti 1931. aastal vähemalt 498 vaskraha, *tpq*⁴⁵ 1653. AI 5000/1331.⁴⁶

Tartumaalt Palamuse kihelkonnast Rahivere külast Kalda talu maalt leiti 1958. aastal kändmisel vasknõus 1286 münti, *tpq* 1654. AI 5002/14441.⁴⁷

Tartumaalt Tartu-Maarja kihelkonnast Alevi külast Laane talu maalt Emajõe luha äärest leiti 1935. aastal umbes 23 cm sügavuselt nahkkotis vaskmüntidest aare. Sellest on alles 290 veerandöörise münti, *tpq* 1645. AI 5000/1330.⁴⁸

Tartu linnast Lai 34 maja ümberehitusel 1932. aastal leitud (Tartu III) aardest on alles 288 vasest veerandöörise münti, *tpq* 1654. AI 5000/1326.⁴⁹

Lisaks vaskmüntide leidudele on teada mitmeid Vaidavere II leiuga samaelisi hõbemüntidest või hõbe- ja vaskmüntidest koosnevaid aardeid (vt joonis 1; tabel 3). Enamik sedalaadi leidudest on päevavalgele tulnud Tartumaalt, aga ka Virumaa idaosast ja Võrumaalt. Sellest alast lääne poolt on vaid üksikuid vastavaid mündileide.

Väljaspool Eestit on seni teadaolevalt kõige tihedamalt Vaidavere aardega võrreldavaid leide tulnud päevavalgele Ingerimaal ja Peterburi ümbruses, alalt, mis 1617. aastast kuni 17. sajandi lõpuni kuulus Rootsi kuningriigile. Anatoli Skripunovi andmetel⁵⁰ on seal 17. sajandi teise poole Rootsi müntidest koosnenud aardeid teada vähemalt 30, neist vähemalt 19 sisaldasid või koosnesidki üksnes Kristiina-aegsetest vaskmüntidest. Tänapäevase Peterburi territooriumilt Porohovõje (Пороховые) linnaosast leiti 1915. aastal 12 puuda (195,6 kg) Gustav II Adolfi ja Kristiina ajal vermitud vaskmünte. Kaalu põhjal hinnates võis leius olla umbes 18 000–19 000 münti.

⁴⁵ Lühend ladinakeelsest väljendist *terminus post quem*. Sellega tähistatakse aarde noorima münti varaseimat võimalikku verimisaega ehk daatumit, enne mida ei saanud aare maasse jääda.

⁴⁶ Kiudsoo, *Eesti mündiaarded 17. sajandist*, nr 98.

⁴⁷ *Ibid.*, nr 97.

⁴⁸ *Ibid.*, nr 93.

⁴⁹ *Ibid.*, nr 100.

⁵⁰ Skripunov, *Shvedskie monet̄y 1/4 ére*, 116–117.

Tabel 3. Võimalikud Vene-Rootsi sõja tõttu 1656. aastal maasse jäänud mündiaarded Eestis⁵¹

Nr	Ajalooline maa- kond, kihelkond, küla	Leiu- aeg	tpq	Mündid	Hoiukoht	Allikas
1	Harjumaa, Keila, Türisalu	1976	1654	30 vaskmünti	?	Kiudsoo 2000, nr 96
2	Harjumaa, Kuu- salu, Vanaküla	1898	1634	20 hõbe- ja 100 vask- münti	?	Kiudsoo 2000, nr 69
3	Virumaa, Kadrina, Hulja	enne 1987	1651	174 hõbemünti ja medaljon	AM 27962	Kiudsoo 2000, nr 94
4	Virumaa, Viru- Nigula, Vasta	enne 1887	1649	vaskmündid, and- meid ühest mündist	?	Kiudsoo 2000, nr 89
5	Virumaa, Viru- Nigula, Kunda	enne 1914	1637	alles on 1 münt	AI 5000/430	Kiudsoo 2000, nr 74
6	Virumaa, Jõhvi khk, Kukruse II	1931	1653	vähemalt 498 vask- münti	AI 5000/1331	Kiudsoo 2000, nr 98
7	Virumaa, Simuna, Seli	?	1646	alles on 6 hõbemünti	AI 5000/492	Kiudsoo 2000, nr 86
8	Virumaa, Vaivara, Kuningaküla	enne 1937	1645	alles on 94 hõbe- münti	AI 5000/112	Kiudsoo 2000, nr 84
9	Virumaa, Iisaku, Roostoja	1936	1646	232 või 233 hõbetaal- rit, alles on 40 münti	AI 5000/1266	Kiudsoo 2000, nr 85
10	Virumaa, Iisaku, Metsküla	enne 1913	1653	hõbe- ja vaskmündid, alles on 54 münti	AI 5000/242; 1072: 6, 9–12, 15–18, 22	Kiudsoo 2000, nr 99
11	Tartumaa, Laiuse, Tirma	1914	1633	200–300 vaskmünti (sh ¼-öörised), ehted	?	Kiudsoo 2000, nr 67
12	Tartumaa, Pala- muse, Palamuse	1997	1651	vähemalt 148 hõbe- münti ja ehted	Palamuse Muu- seum	Kiudsoo 2000, nr 95
13	Tartumaa, Pala- muse, Rahivere	1858	1654	vähemalt 1286 vask- münti	AI 5002/1441	Kiudsoo 2000, nr 97
14	Tartumaa, Maarja- Magdaleena, Vai- davere I	1900?	1644	20 hõberaha ja vask- mündid	AI 5000/1049: 17	Kiudsoo 2000, nr 66
15	Tartumaa, Maarja- Magdaleena, Vai- davere II	2013	1654	11104 vaskmünti	TÜ 2310	
16	Tartumaa, Maarja- Magdaleena, Vai- davere III	2016	1649 (esialgne)	vähemalt 1413 hõbe- münti	TÜ 2582	Tvauri 2016
17	Tartumaa, Tartu- Maarja, Luunja II	1887?	1635	umbes 100 vaskmünti	?	Kiudsoo 2000, nr 72
18	Tartumaa, Tartu- Maarja, Alevi	1935	1645	vähemalt 290 vask- münti	AI 5000/1330	Kiudsoo 2000, nr 93
19	Tartumaa, Tartu- Maarja, Varnja	1885	1648	alles on 1 hõbemünt	AI 5000/611	Kiudsoo 2000, nr 87
20	Tartumaa, Koda- vere, Savastvere	1920	1645	vähemalt 468 hõbe- münti	?	Kiudsoo 2000, nr 83

⁵¹ Allikad: Kiudsoo, *Eesti mündiaarded 17. sajandist*; Tvauri, *Vaidavere III mündiaarde (Jõgeva mk, Palamuse vald, Maarja-Magdaleena kihelkond) koostis*; *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1873* (Dorpat, 1874), 73.

Nr	Ajalooline maa- kond, kihelkond, küla	Leiu- aeg	<i>tpq</i>	Mündid	Hoiukoht	Allikas
21	Tartu linn, Lai 34 (Tartu III)	1932	1654	vähemalt 288 vask- münti	AI 5000/1326	Kiudsoo 2000, nr 100
22	Tartumaa, Puhja, Vihavu I	1935	1649	17 hõbemünti	AI 4492; 5000/69; ERM A 502: 112, 113	Kiudsoo 2000, nr 88
23	Tartumaa, Nõo, Tähtvere	enne 1912	1645	vähemalt 10 vask- münti	AI 5000/1064: 16–25	Kiudsoo 2000, nr 81
24	Tartumaa, Nõo, Aiamaa	enne 1873	1654	vähemalt 11 hõbe- münti	?	Sb GEG 1873, 73
25	Tartumaa, Kambja, Kammeri mõis	1908?	1633	hõbe ja vaskmün- did, sh Kristiina ¼-öörised	?	Kiudsoo 2000, nr 68
26	Tartumaa, Kambja, Raanitsa	1875	1633	5,7 kg vaskmün- te, sh Kristiina ¼-öörised	?	Kiudsoo 2000, nr 64
27	Tartumaa, Võnnu, Uniküla	enne 1913	1644	hõbe- ja vaskmündid	AI 5000/1139: 1, 4, 8	Kiudsoo 2000, nr 79
28	Tartumaa, Rõngu, Salu	1920	1635	vähemalt 1 hõbemünt, u 600 vaskmünti	AI 5000/1024: 2	Kiudsoo 2000, nr 71
29	Võrumaa, Rápina	1873	1656	150 hõbemünti	?	Kiudsoo 2000: 104
30	Võrumaa, Rõuge, Ruusmäe mõis	1865	1656	59 hõbemünti	?	Kiudsoo 2000, nr 105
31	Võrumaa, Hargla, Alaküla	1938/ 1939	1656	vähemalt 823 hõbemünti	AI 5000/65	Kiudsoo 2000, nr 103
32	Viljandimaa, Pilstvere, Kabala I	enne 1845	1636	11 münti	AI 5000/301	Kiudsoo 2000, nr 73
33	Viljandimaa, Suure-Jaani, Sür- gavere		1641	alles on 4 münti, sh Kristiina ¼-öörised	AI 5000/728	Kiudsoo 2000, nr 65
34	Viljandimaa, Vil- jandi, Vana-Võidu	1925– 1928	1638	hõbemündid, ehted	?	Kiudsoo 2000: nr 76
35	Viljandimaa, Paistu, Tuhalaane mõis	1896– 1898	1650	mündid ja ehted	AI 2356: 1–8, 13–14	Kiudsoo 2000, nr 90
36	Viljandimaa, Helme, Holdre	1878	1655	alles on 20 hõbemünti	AI 5000/216	Kiudsoo 2000, nr 101
37	Pärnumaa, Tori, Tori II	enne 1915	1637	alles on 3 vaskmünti	AI 5000/988: 1–2	Kiudsoo 2000, nr 75
38	Pärnumaa, Tori, Sindi	1919	1655	alles on 2 münti	AI 5000/708	Kiudsoo 2000, nr 102
39	Pärnumaa, Pärnu- Jaagupi, Kõnnu		1639	vähemalt 13 hõbe- münti	?	Kiudsoo 2000, nr 78
40	Pärnumaa, Pärnu I	enne 1865	1639	umbes 1000 münti	?	Kiudsoo 2000, nr 77

Ingerimaa keskosast Pekunitsa (Беруницы) külast tänapäeva Leningradi oblasti Volossovski rajoonist leiti 2005. aastal umbes 4000-st Kristiina veerandöörise koosnev aare. Suuruselt järgmised aarded on tulnud päevalgele Ingerimaa lääneosast, tänapäeva Kingissepa rajooni alalt. Opolje

kandist saadi 2006. aastal kaks aaret kokku umbes 4000 Gustav II Adolfi ja Kiristiina aegse vaskmündiga. 2005. aastal leiti Uhora (Ухора) külast ligikaudu 3000 veerandöörist Kristiina valitsemisajast. 1960. aastal tuli Komarovka (Комаровка) külas päevavalgele ligikaudu 1700 veerandöörist Kristiina ja Karl X Gustavi ajast.

Leningradi oblastist viimastel aastakümnetel päevavalgele tulnud Rootsi vaskmüntide kogumid on reeglina leitud ebaseaduslikult tegutsevate aardeküttide poolt ja kollektsionääridele maha müüdüd. Seetõttu pole nende koostisest täpsemat teavet. Kollektionäär Anatoli Skripunov on oma veebilehel⁵² avaldanud rootsikeelse artikli *Fyndet av ett stort antal svenska och ryska myntskatter* (Arvukate rootsi ja vene mündiaarete leid). Selles on ta esitanud andmeid ühe Ingerimaa asula piirkonnast alates 1956. aastast saadud mündiaarete kohta. Koha nime ta ei maini, kuid artiklile lisatud kaartide põhjal on ilmne, et tegemist on Vojnosolovo (Войносолово) küla tänapäeva Kingissepa rajoonis. Küla mainitakse esimest korda kirjalikes allikates 16. sajandil ja selle ajalooline nimi on Voinasalo. Stalini võimuperioodil maha jäetud küla asustati uuesti 1956. aastal. Sellest ajast alates on sealt välja tulnud vähemalt 25 erinevat 16.–17. sajandi mündileidu, milles on kokku olnud vähemalt 10 000 kuninganna Kristiina nimel löödud veerandöörist. Enamik neist on leitud viimastel aastakümnetel. See on ilmselt vaid väike osa Voinasalo külaasemelt päevavalgele tulnud Rootsi vaskmüntidest. Skripunov tsiteerib üht vanemat külaelanikku: “1956. aastal, kui me esimest korda kündisime, oli põld müntidest roheline. Võtsime neid kätte – need olid Rootsi mündid nooltega, kotkastega või lihtsalt kolme krooniga. Leidsime ka ruudukujulisi plaate viie templijäljendiga. Münnte andsime lastele, viisime neid vanametalliks, tegime õngeraskusteks.”

Soome praeguselt territooriumilt on teada vähemalt 34 aaret, mis koosnevad üksnes või valdavalt Gustav II Adolfi ja/või Kristiina aegsetest vaskmüntidest või plaatrahadest.⁵³ Valdav osa neist (24) on päevavalgele tulnud maa idaosast ajalooliste Savo ja Karjala maakondade alalt. Pohjanmaalt, peamiselt selle lääneosast on üheksa sellist rahaleidu. Üks 200-st Kristiinaaegsest veerandöörisest koosnev leid on saadud ka Edela-Soomest Piikkiöst. Teise Maailmasõja tagajärjel tänapäeva Vene Föderatsiooni kätte läinud Karjala aladelt on enne sõda päevavalgele tulnud vähemalt 11 sedasorti peitleidu. Ka Soomest on Vojnosolovo peitleidudele sarnane kontsentratsiooniala, nimelt Savo maakonnast kunagise Punkaharju külast, mis tänapäeval on Savonlinna linna alal, on saadud viis 17. sajandi keskel maha jäänud

⁵² <<http://kopparmynt.com>> (08.03.2017).

⁵³ Soome aarete kohta olen andmed saanud Frida Ehrnstedtilt, 13.01.2016.

mündileidu. 2014. aastal leiti seal aare, mis sisaldas 668 Kristiina veerandöörist. 1957. aastal tuli ilmsiks kaks eraldi aaret, mis koosnesid Gustav II Adolphi ja Kristiina aegsetest vaskrahadest, ühes oli 1178 ja teises 2237 münti. 1934. aastal leiti Rootsi vaskmüntidest ja Vene hõberahadest (kokku 695 münti) koosnev aare, mille *tpq* on 1645. Lisaks on Punkaharjust 2015. aastal leitud üheksast 17. sajandi keskpaigast pärit hõbemündist koosnev aare.

Rootsis Eesti või Ingerimaa suurtele veerandöörise leidudele suuruse poolest võrdväärseid teada pole. Kõige sarnasemaks on Västerbottenist Bygdeå kihelkonnast Rickleå külast 1979. aastal päevavalgele tulnud peitleid, mis sisaldas 620 veerandöörist, neist 578 olid vermitud Kristiina ja 42 Karl X Gustavi valitsemisajal. Loetava aastaarvuga müntidest noorim kandis daatumit 1659.⁵⁴ Ångermanlandist Säbrå kihelkonna alalt Nässland 2:6 talu maalt on päevavalgele tulnud vähemalt 92 vaskmünti sisaldanud peitleid, millest enamik on Kristiina või Karl X Gustavi aegsed veerandöörised, neist noorim aastast 1657.⁵⁵

Vaidavere II mündileiu koostis muude leidude taustal

Saamaks ettekujutust sellest, kui sarnane on Vaidavere II leiu koostis Eesti ala teiste peamiselt või ainult Kristiina veerandööristest koosnevate leidudega, võrdlesin omavahel Vaidavere II, Rahivere, Kukruse, Alevi ja Tartu III mündileidude aastaarvu täpsusega määratavate müntide suhtelisi hulki (tabel 1).

Tabelis olevaid numbreid tõlgendades tuleb arvestada, et vaid Vaidavere II leiust on kõik või vähemalt valdav osa müntidest uurijateni jõudnud. Ülejäänud vaadeldavate leidude puhul on tegu vaid leidude osadega. Siiski on huvitav, et erinevatel aastatel vermitud Kristiina-aegsete veerandöörise koguhulkade suhtarvudega sarnaneb vaadeldud Eesti veerandöörise leiust kõige rohkem hoopis kõige väiksem – Tartu III aare. Siiski on erinevused aarete ja löödud müntide koguhulga vahel väikesed. Seega võib tõdeda, et Eesti aaretes esineb erinevatel aastatel löödud veerandööriseid üldjoontes samas osakaalus, kui neid on toodetud. Kui Vaidavere II leiu mündid oleksid otse rahapajast või riigikassast korruga väljastatud, koosneks see tõenäoliselt mingil lühemal perioodil löödud rahadest. Kuna leiu mündid aga esindavad kogu toodetud veerandöörise ajalist spektrit, on

⁵⁴ Anders Huggert, “Depå i Rickleå med enbart kvartsören”, *Svensk Numismatisk Tidskrift*, 1, (2007), 8–10.

⁵⁵ Brita Malmer, Ian Wiséhn, *Myntfynd från Ångermanland*, Sveriges mynthistoria, Landskapsinventeringen, 2 (Stockholm: Kungl. Myntkabinettet, 1983), nr 70.

Tabel 4. Veerandööriste hulk neljas Vene Föderatsioonist Leningradi oblasti alalt saadud vaskmüntide leius⁵⁶

Aasta	Hulk	%
1633	169	4,3
1634	913	23,4
1635	979	25,1
1636	666	17,1
1637	520	13,3
1638	190	4,9
1640	92	2,4
1641	181	4,6
1642	105	2,7
1644	44	1,1
1645	41	1,0
1653	4	0,1
1654	1	0,03
Kokku	3905	

põhjust arvata, et Vaidavere rahakasti kogunenud rahad olid siia jõudnud erineval ajal ja erinevat teed pidi.

Vene Föderatsiooni Leningradi oblasti mündileidudest on V. Potin publikseeritud andmed nelja aarde koostise kohta:

- Pavlovo (Павлово) Peterburi idaküljel. Sealt leiti 1962. aastal 89 Kristiina aegset veerandöörist. Leiu *tpq* on 1641.⁵⁷
- Peterburi linna alalt leiti 1961. aastal leid, mis koosnes Gustav II Adolfi ja Kristiina valitsemisajal löödud veerandööristest, kokku 1184 mündist. Leiu *tpq* on 1645.⁵⁸
- Polutšije (Получье) Kingissepa raj. Ermitaažis on sellest leiust 2655 münti, kõik veerandöörised Gustav II Adolfi ja Kristiina valitsemisajast. Leiu *tpq* on 1645.⁵⁹

⁵⁶ Allikas: Potin, "Skandinavskie monetŭ na territorii Russkogo gosudarstva", 197.

⁵⁷ *Ibid.*, 197, 208.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*, 197, 209.

Tabel 5. Soome Liperi Lamminniemi Impilahti leiu Kristiina-aegsete veerandöörise verimimisaastad⁶⁰

Aasta	Hulk	%
1633	4	1,5
1634	45	17,1
1635	69	26,2
1636	53	20,2
1637	33	12,5
1638	16	6,1
1640	4	1,5
1641	9	3,4
1642	8	3
1644	8	3
1645	13	4,9
1653	0	0
1654	1	0,4
Kokku	263	

- Polšaja Pudost (Большая Пудость) Gatšina rajoonist 1969. aastal päevalgele tulnud leius oli üks hõbemünt ja 1034 Gustav II Adolfi ja Kristiina aegset vaskmünti. Leiu noorim münt on aastast 1654.⁶¹

Nende nelja leiu Kristiina-aegsete veerandöörise hulk, mille verimimisaasta oli määratav, on esitatud tabelis 4.

Võrreldes Ingerimaa ja Peterburi ümbruse aaretes erinevate verimimisaastatega veerandöörise esindatust, võib tõdeda, et sarnaselt Eesti leidudega on seal alates 1641. aastast toodetud mündid võrreldes toodangumahtudega alaesindatud. Erandiks on 1640. aasta mündid, mida on vaid 0,3 protsenti kõikidest toodetud Kristiina-aegsetest veerandööristest, kuid Leningradi oblasti leidudes moodustavad need tervelt 2,4 protsenti. Ka on ida pool ülesindatud 1633. ja 1634. aasta rahad. Sellest võib teha ettevaatliku oletuse, et Ingerimaale jõudis Rootsi riigikassast veidi erinev valim veerandööriseid kui Eestimaa provintsi.

⁶⁰ Allikas: Vänskä, *Kansan käsissä ja kätöksissä*, 78.

⁶¹ Potin, "Skandinavskie monety na territorii Russkogo gosudarstva", 197, 211.

Soome aaretes leiduvate Kristiina-aegsete veerandöörise kohta õnnestus kirjandusest leida andmeid Põhja-Karjalas Liperi kihelkonnas Lamminniemi küla Impilahti talu maal 1930. aastal päevavalgele tulnud aarde kohta. Kokku oli leius 501 vaskmünti, neist veerandööriseid Kristiina ajast 413. Ülejäänud olid Kristiina-aegsed üheöörised, lisaks üks Gustav II Adolfi aegne üheöörine. Leiu noorim münt oli löödud 1654. aastal. Kristiina-aegsetest veerandööristest oli vermimisaasta loetav 263 mündil (vt tabel 5).⁶²

Ka Lamminniemi leiu veerandöörise puhul ilmneb asjaolu, et leiu olevate müntide vermimisaastad vastavad üldjoontes veerandöörise toodangu suhtarvudele erinevatel aastatel. Nagu ka Eesti ja Ingerimaa leidudes, on 1653. ja 1654. aasta mündid leius alaesindatud. Küllap see tuleneb asjaolust, et nende vermimisaastate mündid ei jõudnud veel Põhja-Karjalasse enne leiu maasse jäämist.

Vaidavere II leiu veerandöörise müntide kaal

Üheks oluliseimaks müntide omaduseks on nende kaal, eriti võttes arvesse asjaolu, et tollastes Rootsi vaskmüntides pidi vaske sisalduma kindlas väärtesuses. Vaidavere II leiu veerandööristest kaaluti üksnes elektrolüüsi teel puhastatud ning ilma nähtavate oksüdeerumiskahjustuste ja kulumisjälgedeta rahad, mille vermimisaasta oli määratav. Kaalumisel kasutati täpiskaalu Kern PEJ. Kaalumisel saadud tulemus peaks vastama üsna täpselt münti algele kaalule. Nimelt näitas müntide kaalumine enne ja pärast elektrolüüsiga puhastamist, et oksüdeerumissaaduste kaal müntidel, mille küljes polnud pinnaseosakesi, oli keskmiselt vaid 0,03 g.

Vaidavere II leiu kaalutud veerandöörise kaal kõigub palju. Kergeim münt (vermitud 1636. aastal Säteri rahapajas) kaalub 5,23 g. Tegemist on aga veerandöörisega, millel on vermitud vaid üks pool ja mis näib olevat münti toorikust välja stantsimise käigus kaheks lõhenenud (joonis 21). Kergeim mõlemalt küljelt vermitud münt (1637. aastast) kaalub 5,44 g.

Kõige raskeim kaalutud müntidest (1636. aasta, Säter) kaalus 14,53 g. Tegemist on küll puhastamata müntiga, kuid seda kattev oksiid on õhuke. Nagu eelpool öeldud, peaks puhastamine vähendama münti kaalu vaid umbes 0,03 g, seega võib Vaidavere II aarde raskeima veerandöörise kaaluks hinnata 14,5 g. Niisiis on kaal kõige suuremas vahemikus kõikunud 1636. aastal Säteri müntlas toodetud müntidel.

⁶² Raimo Vänskä, *Kansan käsissä ja kätköissä. Rahankätkentä Pohjois-Karjalassa keskiajalta vanhan Suomen palauttamiseen*, Studia Carelica Humanistica, 13 (Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, 1998), 78, taulukko 7.

Tabel 6. Vaidavere II leiu veerandööriste keskmine kaal vermimisaastate ja müntlate lõikes

Vermimis-aasta	Müntla	Mündialuses nõutud kaal (grammides)	Vaidavere II leiu müntide keskmine kaal (grammides)	Kaalutud müntide hulk
1633	Nyköping	10,6	10,32	81
1634	Nyköping	10,6	10,03	678
1635	Nyköping	10,6	9,83	222
1635	Säter	10,6	9,86	674
1636	Nyköping	10,6	10	113
1636	Säter	10,6	9,7	307
1637	Säter	10,6	9,99	655
1638	Säter	10,6	10,13	271
1640	Säter	12,9	10,64	42
1641	Säter	12,9	10	175
1642	Säter	12,9	10,39	131
1644	Avesta	12,9	10,21	31
1645	Avesta	12,9	10,17	29
1653	Avesta	13,3	–	–
1654	Avesta	12,9	–	–

Kuna veerandööriste mündialust muudeti korduvalt, tuleb müntide keskmist kaalu võrrelda parasjagu kehtiva mündialusega, mille järgi pidi müntide kaal olema 1633.–38. aasta müntidel 10,6 g, 1640.–45. aasta müntidel 12,9 g, 1653. aasta müntidel 13,3 g ning 1654. aasta müntidel taas 12,9 g.⁶³ Kuna 1653. ja 1654. aasta münte on Vaidavere aardes väga vähe, võtan vaatluse alla 1633–45 loodud veerandööriste kaalu. Tulemused vermimisaastate ja müntlate kaupa on esitatud tabelis 6. Kokku on tabelis võrreldud 3409 münti kaalu.

Tabelist ilmneb, et Vaidavere II leiu veerandöörised on märgatavalt kergemad, kui nad olema peaksid. Mündialuse järgi peaks müntide kaal 1640. aastast tõusma, kuid Vaidavere aarde müntides see ei kajastu. Eriti vähe kaaluvad 1635. ja 1637. aasta mündid. Need muide on aastad, mil

⁶³ Huggert, *Depå i Rickleå med enbart kvartsören*, 9.

käsitletavate müntide vermimiseks kirjalike allikate andmetel kõige rohkem vaske kulutati. Sealjuures ei erine teineteisest kaalult Nyköpingis ja Säteris 1635. ja 1636. aastal toodetud mündid.

Normist madalamal kaalul võib olla kaks erinevat seletust, mis võivad ka mõlemad tõesed olla. Esiteks: mündid vermiti kergemad kui mündialus ette nägi. Tegemist või olla kas riigipoolse pettusega või kõrvaldasid mündimeistrid osa vasest. Teiseks: juba käibele lastud vaskmüntide hulgast korjati välja selgelt nominaalkaalust raskemad rahad, mis müüdi edasi vasena, saades nõnda vaheltkasu.⁶⁴

Siinkohal tuleks käsitleda ka Kristiina-aegseid veerandööriseid, millel on meisliga tükk servast ära lõõdud (joonis 22). Vaidavere II leius on neli sellist münti aastatest 1644, 1636, 1642 ja 1635.⁶⁵ Lisaks olen ühe ära lõõdud servaga münti 1637. aastast avastanud Rahivere leius. Millest selline kahjustus? Kas mõnel münti omanikul on vaja läinud väikest vasetikükkest? Vaadeldes kõnesolevaid münte märkasin, et kõikidel juhtudel on tegemist tavapärasest paksemate rahadega, mis algselt on pidanud olema märgatavalt ülekaalulised. Nuditud mündid on kõik mündialuses nõutust kergemad. Seega oletan, et tegemist on algselt liiga raskete müntidega, mille kaalu korrigeeriti juba rahapajas tüki eemaldamise teel. Tõenäoliselt ei peetud münti sel viisil rikutud välimust probleemiks, sest paljud veerandöörised olid niikuinii vermitud tooriku äärest või oli stantsimisel tükk välja lõõdud.

Vaidavere II mündikogumi maasse jäämise põhjused

Enamasti on aarded jäänud maasse, kui nende omanikud või inimesed, kes teadsid peidetud vara asukohta, surid ootamatult. Varauusajal hukkus arvukalt inimesi näljahädade, epideemiade ja sõdade käigus toimunud rüüstamiste tõttu. Valdav enamus Eestis ja naabermaades leitud arvukatest varauusaegsetest aardest ongi seostatavad mingi sedalaadi sündmusega.

Vaidavere II aarde *tpq*, on 1654. aasta. Tõenäoliselt on Vaidavere müntide omanik saanud hukka Vene-Rootsi sõja ajal aastatel 1656–61, täpsemalt 1656. aastal, mil Vene väed Tartu vallutasid ja ümbritsevaid alasid rüüstasid.⁶⁶ Selle sõja tulemusel on Eestis maasse jäänud varandustest päevavalgele tulnud peaaegu 40 leidu (tabel 3). Tõenäoliselt on selle sõja tagajär-

⁶⁴ Huggert, *Depå i Rickleå med enbart kvartsören*, 9.

⁶⁵ Tartu Ülikooli arheoloogiakogud (edaspidi TÜ) 2310: 69, 210, 2547, 3298.

⁶⁶ vt Rainer Fagerlund, *Kriget i Östersjöprovinserna 1655–1661: operationer och krigsanssträngningar på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig* (Kriget på östfronten: Carl X Gustaf-studier 7:1) (Vaasa: Militärhistoriska förlaget, 1979).

jel maha jäänud ka enamik Soome Gustav II Adolphi ja Kristiina aegsetest vaskrahadest koosnevatest aaretest. Põhja-Karjalas võis lisaks sõjas tape- tud inimeste aaretele maasse jääda ka Vene tsaaririiki põgenenud kohalike õigeusku karjalaste vara. Eelkõige oma nominaalväertusega võrreldes ras- ked vaskrahad jäeti maha, sest nende kaasa võtmine oli tülikas.⁶⁷ Võibolla loodeti nendele kunagi hiljem järgi tulla. Leningradi oblasti kunagi Rootsi kuningriiki kuulunud Ingerimaa aladel päevavalgele tulnud mündileidude *tpq* jääb valdavalt ajavahemikku 1641–56, kusjuures neist omakorda val- dava osa noorim münt pärineb 1653. või 1654. aastast.⁶⁸ Neid leide on Vene– Rootsi sõjaga seostanud ka vene numismaatik V. Potin.⁶⁹ Seega kajastuvad sõjaaegsed rüüstamised kogu tollase Rootsi kuningriigi idapiiri läheduses.

Et vaadeldavate mündikogumike täienemine katkes ühtäkki pärast 1654. aastat (mil löödi viimane münt Kristiina nimel), näitab ka see, et Eesti ja Ingerimaa leidudes on 1640. ja 1650. aastatel vermitud mündid toodan- gumahtudega võrreldes alaesindatud.

Nagu eelpool leiukoha kirjelduses juba öeldud sai, oli rahakast kaevatud maasse küla hoonetest umbes 500 m kaugusel, kusjuures küla ja leiukoha vahele jääb oja. Midagi asustusele viitavat leiukoha vaatluse käigus ei lei- tud. Seega näib tõenäolisena, et mündid ei tulnud välja mitte oma alalises hoiukohas, vaid peideti ohu korral näiteks põllule.

Kes oli Vaidavere II leiu müntide omanik ja kuidas kogum kujunes?

17. sajandi keskpaigaks oli Eestis kaks peamist raha käibeareaali: Poola süsteemis vermitud mündid olid kasutusel Eesti lõunapoolses osas, Rootsi mündid aga põhjaosas.⁷⁰ Need piirkonnad ühtisid Riia ja Tallinna kauban- duslike tagamaadega.⁷¹ Otsustades nii arvukate peitleidude kui ka küla- kalmistute ja maakirikute ning kirikaedade leidude põhjal, oli Rootsi vas- kraha põhjapoolses Eestis laialdaselt kasutusel.

Tallinna sadamaraamatute andmetel töid kaupmehed Tallinna väga suurtes kogustes vaskmün- te peamiselt Rootsist ja Soomest. Näiteks aastatel 1641–44 toodi Rootsist Tallinna umbes 58 tonni vaskmün- te.⁷² Vaskmüntide

⁶⁷ Vt Vänskä, *Kansan käsissä ja kätköissä*, 108–109, 325.

⁶⁸ Potin, “Skandinavskie monetÿ na territorii Russkogo gosudarstva”, 196.

⁶⁹ *Ibid.*, 198.

⁷⁰ Kiudsoo, *Eesti kesk- ja varauusaegsed aardeleiud*, 28.

⁷¹ Kiudsoo, “Kihnu mündiaarde dateeringust”, 37.

⁷² Arnold Soom, *Der Handel Revels im 17. Jahrhundert* (Wiesbaden, 1969), 56.

vool Tallinna suurenes sajandi teisel poolel veelgi.⁷³ Arvatavasti ei kasutatud vaskmünte üksnes tooraineks, vaid väga palju peenraha läks ka ringlusesse. Arvatavasti jõudis suur osa Rootsi vaskmüntidest Eesti- ja Liivimaale sõjameeste palgarahana, kellele kroonu maksis ainult vases.⁷⁴ Et tegemist pole siiski Rootsi sõjaväe “sõjakassa” osaga, näitab nii asjaolu, et Põhja-Tartumaal ei liikunud selle sõja aastatel Rootsi sõjaväeüksusi, kui ka Vaidavere II leiu koostis. Nimelt koosneb see mündikogum erinevatel aastatel erinevates müntlates löödud rahadest, mille kulumisaste on erinev. Kui tegemist oleks otse riigikassast pärit müntidega, võiks oodata leiu koostise hoopis suuremat ühtlust. Nagu eelpool öeldud, maksis riik sõjaväele küll vases, kuid seda maksudena alamate käest riigikassasse tagasi ei kogunud. Ka erinevate Eesti ja Ingerimaa veerandöörste leidude koostis on üldjoontes sarnane, klappides hästi toodetud rahade vermimisaastate ja -kohtadega.

Nii võib oletada, et nii Vaidavere II kui ka Rahivere aare kuulusid kohalikele talurahvale. Selle poolt on ka asjaolu, et kõik kolm mainitud Vaidavere mündileidu paiknevad paarisaja meetri kaugusel omaaegse Vaidavere küla hoonetest.

Nagu eelpool juba öeldud, näitab müntide vermimisaastate ajaline jaotumus, et need on Vaidavere rahakasti jõudnud erinevaid teid pidi, mitte näiteks otse rahapajast. Samas tuleb nentida, et valdaval enamusel Vaidavere leiu müntidest pole silmaga nähtavaid kulumisjälgi. Seega näib, et vaskraha ei käibinud tollal siiski kuigi kiiresti. Võrreldes Vaidavere II leiu vaskmünite naabertalu maalt saadud samaaegse Vaidavere III aarde hõberahadega, tuleb nentida, et kõige kulunumad on reeglina suured hõbemündid. Eks ole juba üle 11 000 vaskmündi kogunemine talurahva rahakasti tõendiks selle kohta, et peenraha käive oli aeglasem kui hilisematel sajanditel.

Kokkuvõte

2013. aastal tuli Eesti idaosast Vaidavere külast detektorileiuna päevavalgele kastitais Rootsi vaskmünite 17. sajandist. 11 104 münti olid peidetud maa sisse puitkastis, osa münite kastis oli pakitud linasesse kangasse. Tegemist on müntide hulga poolest suurima mündileiuga Eestis, ühtlasi suurima 17. sajandi Rootsi vaskmünite sisaldava leiuga, mis on jõudnud avalikku kollektsiooni. Kuna Vaidavere külast on juba varem päevavalgele tulnud 17. sajandi mündiaare, sai käsitletav leid nimeks Vaidavere II.

⁷³ Leimus, “Das Münzwesen Revels im 17. Jahrhundert”, 169–197, 175–178.

⁷⁴ Tender, “Müntide ja mõõtude areng Eestis”, 529; Leimus, “Inflatsioon Eestis aastail 1000–1700”, 1108.

Leiu noorimad mündid on vermitud aastal 1654. Suurema osa leiust moodustavad veerandöörised mündid kuninganna Kristiina valitsemisajast, lisaks on leius 10 Gustav II Adolphi aegset münti. Aarde vanimad mündid on löödud aastal 1624. Tõenäoliselt on Vaidavere müntide omanik saanud surma Vene-Rootsi sõja ajal 1656. aastal, mil Vene väed vallutasid Tartu ja rüüstasid ümbritsevaid alasid. Selle sõjaga seotud või samal ajal maasse jäänud aardeid on Eestis teada 40. Samalaadseid, sama sõja tõttu maasse jäänud aardeid on arvukalt ka Ingerimaalt ja Soome idapoolsetest osadest.

Artiklis võrreldakse Vaidavere II leiu koostist teiste Eestist leitud suuremate aarete koostisega. Uuringu tulemused näitavad, et erinevate Eesti ja Ingerimaa veerandöörise leidude koostis üldjoontes sarnane, vastates hästi toodetud rahade vermimisaastate ja -kohtadega. See näitab, et Vaidavere II aarde mündid on leiukohta jõudnud erinevatel aegadel ja erinevaid teid pidi.

Vaidavere II leiu veerandöörise kaalumise tulemusel selgus, et nende keskmine kaal on märgatavalt madalam, kui mündialus ette nägi. Normist madalamal kaalul võib olla kaks erinevat seletust, mis võivad ka mõlemad tõesed olla. Esiteks: mündid vermiti kergemad kui mündialus ette nägi. Teiseks: juba käibele lastud vaskmüntide hulgast korjati välja selgelt nominaalkaalust raskemad rahad, mis müüdi edasi vasena, saades nõnda vaheltkasu.

ABSTRACT: A hoard of Swedish copper coin from Vaidavere

The paper discusses a hoard of Swedish copper coins discovered using metal detector in 2013 in Vaidavere, eastern Estonia. 11 104 coins were hidden in the ground in a wooden box. Youngest of the coins were minted in the year 1654. Vast majority of the hoard consists of ¼ öre from the reign of queen Christina. 10 coins were struck for King Gustav II Adolf. Oldest coins of the hoard are from the year 1624.

Considering the number of the coins, Vaidavere hoard is the largest in Estonia and it also represents a largest hoard of seventeenth-century Swedish copper coins ever to have reached public collections. The owner of Vaidavere coins died probably during the Russo-Swedish War (1656–61), more precisely in the year 1656 when Russian troops conquered Tartu and

looted neighbouring territories. Approximately 40 hoards discovered in Estonia can be associated with the hostile activities of the same war.

The paper compares the composition of Vaidavere hoard to the composition of other larger seventeenth-century copper coin hoards unearthed in Estonia and neighbouring countries. Results of the study reveal that the composition of different $\frac{1}{4}$ öre find assemblages from Estonia and Ingria is largely similar and in good correlation with the production rates of different Swedish mints in different years.

Weighing of $\frac{1}{4}$ öre from Vaidavere hoard revealed that their average weight was considerably lower than the officially fixed minted standard.

KEYWORDS: Estonian history, Swedish history, monetary history, numismatics, early modern period, 17th century, Russo-Swedish War (1656–61)

ANDRES TVAURI (b. 1970) is a Senior Researcher at the Institute of History and Archaeology of the University of Tartu.*

* Correspondence: University of Tartu, Institute of History and Archaeology, Jakobi 2, Tartu 51003, Estonia. E-mail: andres.tvauri@ut.ee

